
МАТЫЎ ВАР'ЯЦТВА Ў ТВОРЧАСЦІ У. СЫРАКОМЛІ

Тэма вар'яцтва ў мастацкай літаратуры мае даўнюю гісторыю. Письменнікі розных эпох звярталіся да загадкавай з'явы вар'яцтва, імкнуліся патлумачыць яе, зыходзячы са светапоглядных уяўленняў часу, і выкарыстаць ва ўласных творчых мэтах. Письменнікі-рамантыкі, у параўнанні са сваімі папярэднікамі, значна актуалізавалі і сакралізавалі феномен

вар'яцтва, надалі яму спецыфічнае ідэйна-эстэтычнае насычэнне і новыя функцыі ў творы. Тэма вар'яцтва аказалася вельмі спрыяльнай для мастацкага ўвасаблення рамантычнай канцэпцыі свету і чалавека, яскравай ілюстрацыяй двухсвецця, а матыў вар'яцтва дазваляў яшчэ больш драматычна паказаць непрымірымасць апазіцыі асобы і грамадства. Нягледзячы на тое, што і заходнееўрапейская, і расійская медыцынская навука ўжо на пачатку XIX стагоддзя прапанавала першыя навуковыя даследаванні па псіхіятрыі, рамантыкаў не цікавіла вар'яцтва як хвароба. Як адзначае даследчыца В. А. Іаскевіч, «вар'яцтва ў рамантычнай парадыгме вызначаецца не як душэўнае захворванне, не як памутненне розуму, але як філасофскае асэнсаванне свету і чалавека ў ім, як форма сапраўднага пазнання» [1, с. 30]. Такім чынам, вар'яцтва для рамантыкаў выступае ў першую чаргу як метафара, пакліканая падкрэсліць трагічную несумяшчальнасць рэальнага і ідэальнага свету, недасканаласць міжчалавечых адносін. Вар'яцтва ў творах рамантыкаў набыло шматаспектнасць, шырокую інварыянтнасць. Неадназначнасць феномена вар'яцтва адлюстравана і ў семантычным значэнні слова, бо вар'ятам называюць не толькі душэўна хворага чалавека, але і дзівака, утрапёнага, апантанага ідэяй ці пачуццямі, – таго, хто не адпавядае ўстойлівым сацыяльна-псіхалагічным штапам, супярэчыць звыклым канвенцыянальным нормам грамадскіх паводзін. З нязменна драматычным гучаннем матыў вар'яцтва прысутнічае ў творчай спадчыне А. Міцкевіча, Я. Чачота, Я. Баршчэўскага, В. Дуніна-Марцінкевіча, У. Сыракомлі.

У творчасці У. Сыракомлі гэты матыў выкарыстаны не толькі ў вядомым цыкле «Мелодыі з вар'яцкага дому», якім «сцішаны рамантык» выбухнуў напрыканцы сваёй творчасці, але і спецыфічна праяўлены ў гавэндзе «Янка Цвінтарны». Звычайна ў кароткіх анатацыях гэта гавэнда пазначана як твор антыпрыгонніцкай скіраванасці, але такое вызначэнне значна спрашчае і збядняе яго ідэйнае багацце. Гавэнда «Янка Цвінтарны» бачыцца адным з самых пранікнёных і асабістых твораў У. Сыракомлі, у якім аўтар і наратар практычна супадаюць, а плынь перажыванняў галоўнага героя самым цесным чынам пераплятаецца з лірычнымі пачуццямі паэта.

Псіхалагічная самарэфлексія ва ўступе да паэмы, аўтарскім зачыне, лірычных адступленнях паказвае на ўнутраны душэўны разлад аўтара. Успрыняцце свету У. Сыракомлем мае выразна дуалістычны характар, які праяўляецца ў шэрагу апазіцый «ідэальнае–рэальнае», «прыроднае–грамадскае», «мінулае–сучаснае» і г.д., што нязменна прыводзіць да ідэйнай двухпланавасці твораў. У гавэндзе духоўна змястоўнае мінулае выразна супрацьстаіць шэрай сучаснасці, апрача таго аўтар узнімае спрадвечна філасофскую праблему незваротнасці часу, хуткаплыннасці жыцця, неадпаведнасці мары і рэчаіснасці.

Галоўны герой гавэнды, селянін Янка, больш як сорак гадоў быў адарваны ад роднай вёскі, у якой для яго месціўся цэлы сусвет. Разам з панам ён наведваў іншыя краіны, быў разам з ім у напалеонаўскай арміі, даглядаў яго, скалечанага вайной, і ўвесь гэты час Янка пакутуе ад настальгіі па роднай зямлі. Але, вярнуўшыся ў вёску праз столькі год, не знаходзіць і блізка таго, што пакінуў: родныя паўміралі, з сяброў нікога няма, а тыя апошнія, што засталіся – змяніліся да непазнавальнасці. Усё, што бачыць герой, не адпавядае таму вобразу вёскі, які застаўся ў яго памяці з маладых год. Не знайшоўшы свайго месца сярод жывых, Янка ідзе на могілкі, дзе спачываюць яго колішнія сябры і суседзі, і праводзіць апошнія дні свайго жыцця ў размове з імі.

Матыў вар'яцтва паўтараецца ў гавэндзе тройчы. Першы раз з невылечнай душэўнай хваробай пісьменнік параўноўвае апантаную любоў свайго героя да роднай вёскі, бацькоўскай хаты. Янка пакутуе ад гэтай любові, яна становіцца яго праклёнам, насланнем, якое перашкаджае чалавеку шчасліва і бесклапотна жыць у іншых, больш выгодных краях. *Dziwny szaleniectwo: // On w kraju pszennym śnił żyta wieniec* – піша пра героя аўтар. Там, на радзіме, пакінуў Янка сваё сэрца і душу, аб ёй клопат і непакой: *Czy tam wczorajsza doszła ulewa? // Czy wiatr którego nie złamał dzewa?* [5, s. 82]. Штучны бляск дворскага мундзіра не можа супакоіць гэту тугу. Герой разумее, што дворскі строй вылучыў яго са свайго асяроддзя, зрабіў чужым у роднай вёсцы. Калі б завітаў туды ў такім уборы, *pies by domowy rzucił się może...* [5, s. 85]. Былы селянін Янка моліць: *Nie chcę tej barwy złotej, zielonej! // Puśćcie mię, puśćcie w domowe strony!* [5, s. 85]. Любоў да роднай вёскі, *do rodzinnej skiby tęsknota*, аўтар называе шаленствам, якое не заўсёды разумеюць людзі, але з гэтым пачуццём героя У. Сыракомля цалкам салідарны. Ён таксама, як і Янка, належыць да тых дзіўных асоб, *co wśród palm – pragną sosnowych lasów*. Гэта любоў да роднага краю, працягвае аўтар, настолькі ўрасла ў душу, што не паддаецца ніякаму лекаванню, чалавека з такой тугой у душы, як з божай карай, і ў труну пакладуць.

Дарэчы адзначыць, што вельмі верагодна на мастацкае ўвасабленне тужлівых пачуццяў героя паўплывала перакладчыцкая праца У. Сыракомлі над творамі П. Ж. Беранжэ. Даследчыкі адзначаюць уплыў верша «Настальгія, або туга па краі» французскага паэта на элегію В. Каратынскага «Туга на чужой старане» [2]. Але і на гавэнду У. Сыракомлі «Янка Цвінтарны» ўплыў гэтага твора Беранжэ відавочны. Туга і сум у Парыжы ўчарашняга селяніна, таксама адарванага ад родных мясцін, і пакуты Янкі тоесныя. Супадзенне назіраецца і ў вобразна-тэматычным, і інтанацыйным плане – гэта хата, *poziomna i stara, kościółek pobity deskami i z kłody*, згадкі пра блізкія сэрцу песні роднай вёскі. Герой П. Ж. Беранжэ таксама з трывогай уяўляе, як *wicher szturmuje* родныя загоны, а ў вёсцы *pies skomli – kiedyż się*

doczeka. Кожная страфа верша заканчваецца рознымі варыянтамі рэфрэна *Ach! Wróćcie mi, wróćcie domowe ustronie* [6, s. 281], што сугучна пачуццям і думкам героя У. Сыракомлі.

У мастацкай літаратуры, якая ішла следам за рэальным жыццём, вар'яцтва звычайна было выклікана глыбокім перажываннем героем жыццёвых катаклізмаў, эмацыянальным звышнапружаннем. У такім традыцыйным рэчышчы вырашана ў гавэндзе паўторнае выкарыстанне матыву вар'яцтва галоўнага героя, звязанае са смерцю старога пана-калекі, якому Янка самааддана прысвяціў жыццё. Вылечваецца яго душа гаючымі ўспамінамі пра радзіму, куды, вызвалены ад абавязку служэння нямогламу гаспадару, ён нарэшце атрымаў магчымасць вярнуцца.

Новую інтэрпрэтацыю матыву вар'яцтва набывае ў канцы твора. Сыракомля адмыслова выкарыстоўвае міфалагему вяртання, бо герой вярнуўся да сваіх каранёў у надзеі загаіць душэўныя раны, але свет змяніўся, і ідэалізаваны маладосцю ўспамін пра родную зямлю не адпавядае рэчаіснасці. Янка знаходзіць сваю вёску праз шмат гадоў спустошанай, бязладнай, чужой, але галоўнае, што ён заўважае ў вяскоўцах, – *kalectwo w głowach*. З горкімі пачуццямі расчаравання героя блізкія перажыванні паэта. Эмацыянальна-экспрэсіўныя, поўныя клічных і пыталых інтанацый радкі прысвечаны ўспамінам Сыракомлі пра час маладосці, з сардэчнымі сяброўскімі размовамі, высакароднымі думкамі і мроямі. З жалем пісьменнік адзначае, што нічога не здзейснілася ў пазнейшым жыцці, а свет здаецца цяпер зусім інакшым:

*Och ! jak boleśnie, och ! jak boleśnie,
 Że dzień wczorajszy nigdy nie wskrześnie!
 Wczorajsi ludzie już dziś umarli,
 A wiek się zmienia, przyszłość się karli!* [5, s. 77]

Янка намалюваны аўтарам як цэласная натура, здольная на глыбокія высакародныя перажыванні і таму невыпадкова ўступае ў канфлікт з рэаліямі сённяшняга дня, адчужаецца ад рэчаіснасці. Сяляне называюць Янку шаленцам, пацешнай фігурай, аб смерці якога ніхто не пашкадуе: *Nic tedy po szaleńcu młody świat niewskóra // Ej ten Janek Smentarnik – pocieszna figura*. Ідэйную заглыбленасць твору надае параўнанне з агульнаеўрапейскім фальклорным матывам вяртання героя з нейкай чароўнай краіны, у якой час ідзе запаволена і герой застаецца маладым, на радзіму, дзе ў імклівай хадзе часу змянілася некалькі пакаленняў. Герой не знаходзіць ні блізкіх, ні знаёмых, свет паўстае чужым, незразумелым, і далейшае жыццё здаецца бессэнсоўным. Ён добраахвотна памірае, ідучы следам за тымі, каго ён памятаў і любіў.

Як адзначае У. Сыракомля, свет мяняецца не ў лепшы бок. Маральна-этычны ідэал бачыцца паэту ў мінулым. Духоўная дэградацыя, на думку

паэта, адбылася на яго вачах, на працягу жыцця аднаго пакалення, і месціцца ў рамках маладосць–старасць. Будучыня ў творах паэта выглядае няўцямнай. Яе гарманізацыі ён імкнецца паспрыяць, фарміруючы з дапамогай сваіх твораў правільныя ідэалагемы, напрыклад: *Szlachta na całej Litwie jest bracią swej włości, // Ochronia ją od głodu, od zimna srogości...* [4, s. 140].

Матыў вар'яцтва ў гавэндзе набывае метафарычнае гучанне і падкрэслівае недасканаласць рэчаіснасці, канфлікт з цяперашнім часам, які кантрастуе са светам ідэальных уяўленняў. Матыў вар'яцтва невыпадкова прыстасаваны аўтарам да ўнутрана змястоўнай і цалкам станоўчай постаці героя, блізкай аўтару па духоўных прыярытэтах. У Сыракомля выкарыстоўвае інверсію традыцыйнага матыву вар'яцтва: ненармальным на самой справе выступае маральна дэградаваны свет, у якім нармальны чалавек не можа знайсці паразумення, бачыцца дзіваком і шаленцам.

Падобная інтэрпрэтацыя матыву вар'яцтва назіраецца ў паэтычным цыкле «Мелодыі з вар'яцкага дому», які быў створаны ў 1861 годзе. Твор складаецца з шасці частак, шасці «мелодый», напісаных розным памерам з адметнай мелодыкай кожнай часткі. Эмацыянальную напружанасць і нервовасць рытму перадае часта ўжываны аўтарам паэтычны радок са зламаным сінтаксісам. Кожная частка пазначана сваёй аўтаномнай вобразнай сістэмай, сваёй мікратэмай. Такая поліфанія перадае адчуванне дэструкцыі, разладу свету, сведчыць пра распад цэласнасці светаадчування. Апеляцыя да музыкі таксама невыпадковая, бо музычная сімволіка традыцыйна ўбірае ў сябе духоўныя праявы, калі іншыя формы і сродкі праяўлення духоўнага жыцця немагчымыя. Вар'яцкі дом, пра які аўтар згадвае ў назве і пацыентам якога ён сябе адчувае, гаворыць пра пачуццё духоўнай несвабоды, зняволенасці, пра агрэсіўнае абмежаванне з боку свету. Апрача таго, абвяшчэнне вар'яцтва было публічнай дыскрэдытацыяй, якая выводзіла чалавека па-за межы соцыуму, ставіла па-за законам, сведчыла пра аб'яцэнне чалавечай асобы. Такім чынам, тэма вар'яцтва сама па сабе гаворыць пра крытычную сітуацыю ў стасунках асобы і грамадства. Як адзначаюць даследчыкі, у творах рамантыкаў вар'яцтва набывае сацыяльную матываванасць, выкліканую непаразуменнем паміж нармальным чалавекам і ненармальным светам. Вар'яцтва чулага героя, надзеленага тонкай душэўнай арганізацыяй, выглядае непазбежнай рэакцыяй на скажоную рэчаіснасць, на вар'яцтва соцыуму. Дарэчы прывесці словы апостала Паўла: «Мудрасць гэтага свету ёсць вар'яцтва ў вачах Бога».

Паэтычны цыкл «Мелодыі з вар'яцкага дому» пісаўся напрыканцы жыццёвага і творчага шляху У. Сыракомлі, калі невылечная хвароба знясілівала паэта, забірала яго апошнія сілы. Трэба думаць, што ствараліся «Мелодыі...» пасля вядомых крываваых падзей, якія адбыліся 8 красавіка 1861 года ў Варшаве. Вядома, што У. Сыракомля разам з В. Дуніным-

Марцінкевічам наведзеў Варшаву якраз адразу пасля расстрэлу мірнай дэманстрацыі, і знаходжанне ў атмасферы трагізму, бяспрэчна, пагоршыла яго слабае здароўе, умацніла дэпрэсію, адчуванне ўнутранага канфлікту з рэчаіснасцю. У творы У. Сыракомля выявіў уласнае адчуванне адчужанасці, адзіноты, неабароненасці, агрэсіўнага ціску з боку абсурднага і жорсткага свету, у якім адбылася дэвальвацыя духоўных каштоўнасцей.

Матыў вар'яцтва У. Сыракомля выкарыстоўвае не толькі дзеля праяўлення ўласнага светаадчування, – вар'яцтва служыць мастацкім прыёмам, які дазваляе яму здзейсніць маральную і сацыяльную крытыку жыцця. Адчуванне сусветнага разладу, скажонасці, дэфармаванасці свету стварае выкарыстаная паэтам рознамаштабнасць вобразаў. З аднаго боку, на пачатку твора прысутнічаюць вобразы глабальныя, амаль касмічныя, інфернальныя, праходзіць матыў разбуральнага смеху, а ў апошніх частках знаходзім вобразы цалкам бытавыя і рэалістычныя: пан з маноклем, які пытаецца, хто памёр, арганіст, які вядзе з ім размову, бабкі са шпіталю са свечкамі ў руках, дзяды, якія цягнуць труну з памерлым паэтам-вар'ятам. Антыгуманістычную скіраванасць свету паэт падкрэслівае з дапамогай шэрагу фальклорна-алегарычных вобразаў – драпежнага ката і птушак, ягоных ахвяр. Вобраз галоднага зверу з'яўляецца ў кантэксце твора сімвалам агрэсіі, жорсткасці, бязлітаснасці. *Коця! Ты, жывае дца! // Ненажэрлае горла, – звяртаецца да яго паэт. Знішчаныя птушкі маюць у паэзіі Сыракомлі стабільнае сэнсавалегарычнае насычэнне. Гэта вобразы з выразнай светлай кантатацыяй. Жаўрук выступае як пасрэднік паміж Богам і людям: *Вестку ўносіць да неба, // што тут людзі без хлеба. Ён з'яўляецца сімвалам надзеі на лепшае: *Гора наша не вечна! // Праміне навальніца! // Сей, а будзе пшаніца!* [3, с. 77]. Выкарыстоўваецца і сімвалічны вобраз салаўя, які традыцыйна прадстаўляе паэтаў, – ён *Сум цяжкі разганяе // І, замест адчаю, // Ё сэрцы радасць калыша* [3, с. 78]. Наступная ахвяра, ластаўка, – руплівая гаспадыня, *Гэта птушка спрадвеку // Аддае чалавеку // на апеку патоллю // сваю радасць і долю: // І гняздо і пісклятак, // Свой святы ўвесць дастатак* [3, с. 79]. Нягледзячы на спецыфічна-алегарычнае значэнне вобраза кожнай птушкі, усе яны, далучаныя да неба, – традыцыйны ў мастацкай літаратуры сімвал свабоды. Такім чынам, навакольны свет выглядае змрочным, пазбаўленым светлай надзеі, каханья, магчымасці знайсці прытулак спакутаванай душы. Пан арганіст па жыццёўску спрошчана і лагічна тлумачыць прычыну гібелі паэта-вар'ята: здрада сяброў і каханай, хцівасць сваякоў, крытыканы, якія *вершы згрызлі. У выніку душэўна знясілены нябога, спаткаўшы чалавека, бег наўцекі. Прысутнічае ў тлумачэннях пана арганіста і ўсведамленне інакшасці героя, яго адрознасці ад іншых: *Быў на хмарах у вандроўцы. // Вершатворца. // Усё жыццё пароўся ў кнігах. // А на ліха? // Гэта “іншы” быў заўсёдны* [3, с. 82]. Умоўна-алегарычны план твора дапаўняецца канкрэтна-***

бытавым і ствараецца агульнае адчуванне беспрытульнасці, бессэнсоўнасці існавання ў свеце, які бачыцца паэтам суцэльнай вар'ятняй, дзе ён, пацыент, – адзіны нармальны чалавек, і адзіна магчымыя ўцёкі для яго – смерць:

Ды якое ты пекла ж,
Дзевятнаццаты век наш!
Мабыць, плёну не будзе,
Не палепшаюць людзі!
Што ж мне трэба? Мой Божа,
Мне заснуць дапаможаш?! [3, с. 216]

«Мелодыі з вар'яцкага дому» – твор трагедыйнага гучання, у якім прасочваецца расчараванасць, горкая іронія над уласнымі ілюзіямі і асабістым пісьменніцкім лёсам.

Выкарыстаны У. Сыракомлем матыў вар'яцтва гучыць у яго творчасці метафарычна, паказвае на драматычныя, канфліктныя адносіны паэта са светам, соцыумам, выяўляе трывогу за выжыванне гуманістычных ідэалаў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Иоскевич, О. А.* На пути к «безумному» нарративу : Безумие в русской литературе первой половины XIX века / О. А. Иоскевич. – Гродно : ГрГУ, 2009 – 161 с.
2. *Мархель, У.* “Меў вольную і чулую душу...”: Літаратурная спадчына Віцэся Каратынскага / У. Мархель // Роднае слова. – 2001. – № 8. – С. 17.
3. *Сыракомля, У.* Добрыя весці : Паэзія, проза, крытыка / У. Сыракомля. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 526 с.
4. *Syrokomla, W.* Poezye: Wyd. zupełne : w 10 t. / W. Syrokomla. – Warszawa : Skład główny u Gebethnera i Wolffa, 1872. – Т. 1: Utwory epickie. – 357 s.
5. *Syrokomla, W.* Poezye: Wyd. zupełne : w 10 t. / W. Syrokomla. – Warszawa : Skład główny u Gebethnera i Wolffa, 1872. – Т. 3: Utwory epickie. – 359 s.
6. *Syrokomla, W.* Poezye: Wyd. zupełne : w 10 t. / W. Syrokomla. – Warszawa : Skład główny u Gebethnera i Wolffa, 1872. – Т. 4: Utwory epickie. – 358 s.

Друкавалася [у] : Бурдзялёва, І. А. Матыў вар'яцтва ў паэзіі Уладзіслава Сыракомлі / І. А. Бурдзялёва // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: да 900-годдзя Кірыла Тураўскага і 200-годдзя Тараса Шаўчэнкі: матэрыялы XI Міжнар. навук. канф., Мінск, 24-25 кастрычніка 2013 г. : у 2 ч. Ч 1. – Мінск : РІВШ. – С. 104–110.